

BATTHYANEUM – MÚLT ÉS JELEN

KOVÁCS ANDRÁS

A gyulafehérvári Batthyaneum

■ A 18–19. századforduló Erdélye három kiemelkedően jelentős közhasznú kulturális intézmény születésével büszkélkedhet, s mindhármukról elmondható, hogy kivételesen nagyvonalú egyéni erőfeszítés eredményeként jöttek létre. Időrendben a gyulafehérvári Batthyaneum (1792–1798), a marosvásárhelyi Teleki Téka (1798–1802) és a nagyszombati Brukenthal-gyűjtemény (1817) létrejötte követte egymást. A felvilágosodás páratlan, bámulatra méltó lendülete magyarázza, hogy azokban az időkben többen is felismerték egy erdélyi tudóstársaság létrehozásának a szükségességét. Minden bizonnyal ebben ismét csak gr. Batthyány Ignác erdélyi püspök számít úttörőnek, ő fogalmazott meg ugyanis először egy ilyen tartalmú felhívást. Tudósként is, tudományszervezőként is csak a legnagyobbaknak kijáró elismerés illeti őt Erdély művelődéstörténetében.

Az egykori Magyar Királyság nyugati részén nagybirtokos, kiemelkedően jeles személyiségeket adó családból származott gr. Batthyány Ignác (1740–1798, erdélyi püspök: 1780–1798). Pesten, majd Nagyszombat és Graz jezsuita egyetemén tanult, s Rómában fejezte be tanulmányait, ott szerezte meg doktori címét. Valószínűnek látszik, hogy a történettudomány iránti vonzódása nagyszombati jezsuita tanárának, Schmitth Miklósnak (1707–1767) köszönhető, aki a magyar jezsuita történetírás nagyjait, Pray Györgyöt (1723–1801) és Katona Istvánt (1732–1811) is elindította a diszciplína felé, s így az is feltehető, hogy nagyszombati éveiben ragadták meg a figyelmét a magyar történelem és egyháztörténet kérdései. Úgy tűnik továbbá, hogy kiforrott kutatóként érkezett Rómába, ahol tudatosan és módszeresen gyűjtötte a magyar történelemre vonatkozó adatokat, s személyes érdeklődésének megfelelően az oklevéltan, a kodikológia és a kronológia kutatásában mélyült el.

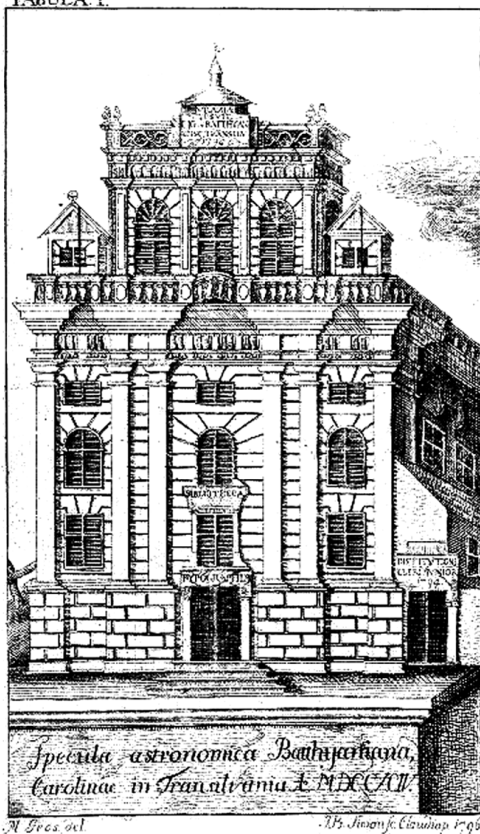
A könyvek iránti vonzódása kétségtelenül tudományos érdeklődéséből fakadt. Tény, hogy római tartózkodása alatt már nagyszámú, mintegy 5000 kötetnyi, tehát jókora könyvtárra való könyvet, kéziratokat is vásárolt, s a későbbiekben, egri prépostságától (1773) kezdve módszeresen gyűjtötte a könyveket, bővítette könyvtárát. Kivételes időkben lett a régi könyveknek és kéziratoknak a szerelmese: a II. József által felszámolt szerzetesrendek könyvtárait egyéb ingóságokkal együtt potom áron verték dobra, s a gyulafehérvári Batthyaneum gyűjteménye bizonyítja, hogy könyvtárának nagyon jelentős darabjai ilyen eredetűek. Már erdélyi püspökségének idején, 1786-ban teszi fel a koronát könyvgyűjteményére, amikor megvásárolja Cristoph Anton von Migazzi bécsi bíboros érsek, váci püspök 8000 kötetet számláló, rendkívül gazdag könyv- és kéziratgyűjteményét. Hihetőleg már egri prépost korában felfigyelt a szepesi városok középkori egyházi könyvgyűjteményeire, de a lőcsei tanács által eladott könyvgyűjteményt csupán 1790-ben vásárolta meg. Könyveihez fűződő bensőséges viszonyára jellemző, hogy címeres könyvjegyeire saját kezűleg írta rá ne-

vének a kezdőbetűit, és hihetőleg saját kezűleg ragasztotta be azokat újabb szerzeményeibe. A könyvek egy ideig nagyszebeni házában voltak, de hamarosan kiderült, hogy számukra más helyet kell találnia. Miután a Főkormányshéket, melynek Erdély püspökeként elnöke volt, Nagyszebenből Kolozsvárra költöztették, Batthyány Ignác megszerezte a Gyulafehérvárott üresen álló trinitárius templom és kolostor épületét. Ezt az együttest a rend felszámolása (1784) után egy időre katonai kórházzá és irattárrá alakították. Valószínűleg azért, hogy egyházmegyéjének lelkészképzője és papjai is részesülhessenek az általa alapított intézmény előnyeiből, ez az épületegyüttes lett tervei megvalósításának konkrét színhelye. Ezeknek a terveknek a körvonalazódását minden bizonnyal befolyásolta rokonának és mentorának, gróf Esterházy Károly egri püspöknek (1762–1799) a vállalkozása, az egri Líceum, amely igényességében is hathatott az akkori egri nagyprépostra.

Gyulafehérvárott, az általa véghezvitt átalakítások után, 1794 táján az egykori trinitárius templom földszintjére az általa vásárolt és felszerelt nyomda költözött Kolozsvárról, félemeletét az intézmény vezetőjének a szállásává alakították, a következő két szintet (a templom belső terét) a könyvtár foglalta el, előcsarnokába ásványgyűjtemény került, végül a homlokzatot koronázó, újonnan épített attikában a csillagda kapott helyet. Az egykori kolostor épülete pedig akkortól áll a papnevelés szolgálatában.

Ezt az együttest Batthyány Ignác 1798. július 31-én, röviddel váratlan halála előtt alapítvánnyá formálta „egyháza és tartománya” javára. Vezetését az erdélyi római katolikus püspökre, az erdélyi káptalanra, az erdélyi római katolikus státusra hagyta, és feltéve, hogy római katolikus vallású személy lesz, az Erdélyi Nagyfejedelemség kormányzójának, a gubernátornak gondjaira bízta (a rendelkezés idején Bonchida ura, losonczi Bánffy György gróf volt a gubernátor, akinek kastélyában az alapítólevelet neve napján, Szent Ignác hitvalló ünnepén aláírta). A kormányzónak, amennyire a rendelkezés szövegéből megítélhetjük, garantálnia kellett az alapítói akarat teljesülését. Rendelkezett az alapítólevél a könyvtár és a csillagvizsgáló felekezetektől független nyilvánosságáról is, s ezzel a nyilvánossággal feleltethető meg, nézetem szerint, az adományozó oklevél fentebb már említett, meglehetősen homályos, „egyházának és tartományának” / „ecclesiae et provinciae” fogalmazása is. Ennek az egyházból átvett provincia kifejezésnek nincs köze a kor hivatalos adminisztrációjában használt Erdélyi Nagyfejedelemség elnevezéséhez, az alapító sokkal inkább püspöki tartományának, *diocesis*ének és e püspöki

TABULA I.

M(ichael) Gros del(ineavit), J(ohann) B(aptist) Simon sc(ulpsit) Claudiop(oli) 1796: *Specula astronomica Batthyaniana Carolinae in Transilvania A. MDCCXCIV* Réz-metszet. *Initia astronomica* (1798)

tartományához tartozó, különálló vallási közösségeknek a megnevezésére választhat-
ta e kifejezést. Kétségtelen ugyanakkor, hogy a részletesen és aprólékosan taglalt fel-
üvegetet, valamint intézménye sorsának, működésének és fenntartásának irányítását
a mindenkori püspökre, a káptalanra és az erdélyi római katolikus státusra bízta, aho-
gyan ez az 1948-as államosítást megelőző másfél száz év folyamán, több, Erdélyt és
püspökségét érintő „rendszerátalakítás” (1848–1849, 1867, 1918, 1928) során akadályta-
lanul meg is valósult.

Az alapítólevélben gróf Batthyány Ignác püspök részletesen felsorolta azokat az
ingatlanokat, melyeket saját szerzeményeiként az intézmény fenntartására szánt. Ér-
tékküket 38 000 forintra becsülte. Ezekhez járult a 30 000 forintot érő könyvgyűjte-
mény (ennek legnagyobb önálló tétele, a Mígazzi-gyűjtemény egyedül 12 000 forint-
jába került volt 1782-ben), s megközelítőleg ugyannyiba került csillagvizsgáló. Ha
nem számítjuk az ásvány-, a kagyló- és a mintegy 3000 darabot számláló érmegyűj-
teményt, az építkezéssel és berendezéssel, az asztronómus kanonoki stallumot meg-
alapozó beneficiummal együtt megközelítőleg 80–100 000 forintot kitevő alapít-
ványról van szó, amelyet a nem túl nagy püspöki jövedelemmel rendelkező főpap sa-
ját, családi birtokaiból fedezett vagy adóssággként éppen azokra terhelt. Összehason-
lításul: 1800-ban, tehát immár a püspök halála után elkezdődött infláció idején va-
lamivel több mint 22 ezer forintra értékelték a püspökök nyári rezidenciáját képví-
selő és éppen gróf Batthyány Ignác által felújított alvinci kastélyt.

Az intézmény rendeltetésszerű működését megakadályozta az a hosszan elhú-
zódo per, amelyet Batthyány Ignác halála után családja indított, s amely három
évtizeden át tartó zárolással, éppen a napóleoni háborúk gerjesztette inflációban
jelentős jövedelemkiesést okozott. Ebben az időben a Batthyaneum működését
utódai püspöki jövedelmükből fedezték. Püspöki jövedelmekből tanították és tar-
tották el többek között az 1799-ben elhunyt első csillagász-kanonok, Mártonffy
Antal utódait. Soruk csak 1852 után szakadt meg, amikor Haynald Lajos püspök
úgy döntött, hogy a csillagvizsgálót világi személyek, a püspöki lyceum szakos ta-
nárainak a kezelésébe adja.

A pereskedést sem Mártonffy József püspök, de közvetlen utóda, Rudnay Sándor
(1816–1820) sem tudta befejezni. Végre az 1820-ban erdélyi püspökké kinevezett br.
Szepesy Ignác alatt született végleges ítélet, melynek értelmében a Batthyaneum
összes javainak birtokában maradt, tekintettel arra, hogy az alapítónak életében joga
volt vagyonával tetszés szerint bánni, azt elajándékozni is. Csak ekkor, húsz évnél
hosszabb zárolás után férhetett hozzá a püspökség az intézet fenntartására szánt in-
gatlanokhoz. Szepesy püspök először is eladatta a romladozó házakat, az így nyert
tőkét biztosan kamatozó kölcsönökbe fektette, miközben a megmaradt ingatlanok
gazdaságos kihasználására is gondja volt. Elrendelte a könyvtár rendezését, szakok
szerinti felállítását és katalogizálását. A nagy munkát Cseresnyés Antal végezte el
alig három év alatt. Elkészítette előbb a teljes cédulajegyzéket, s miután az állványo-
kon elhelyezte az egész könyvkészletet, megírta a helyi és szakkatalógusokat. Az el-
ső két, a második öt testes fóliánst foglal el. „A jegyzékek a kor követelményeihez
mérten tökéleteseknek mondhatók – írta Varjú Elemér –, a címek pontosak s elég
részletesek, csupán a kéziratok vannak felületesen bevezetve.”

Míndehhez hozzá kell fűznünk azt is, hogy gróf Batthyány Ignác püspök ala-
pítványa mint egyházmegyei és szemináriumi könyvtár a későbbiekben jelentősen
gyarapodott is püspöki székbe került utódainak, az egyházmegye kanonokjainak,
illetve a szeminárium tanárainak a hagyatékaival. Ezek közül kiemelkedik a
Fogarassy Mihály püspöké, aki jelentős tőkét és 5000 kötetes, akkor modernnek
számító könyvtárat hagyott az intézményre. Őt követte Lönhárt Ferenc püspök
(1882–1896), aki java részében teológiai munkákból álló, mintegy 3000 kötetes

könyvtárát hagyományozta a püspökségre. Ezekhez járult az a levéltári állag, melyet a tulajdonos püspökséget közvetlenül érintő anyagnak minősítettek, s a Gyulafehérvári Káptalan, illetve a Kolozsmonostori konvent Levéltárának Budapestre,

A Batthyaneum könyvtárterme. *Batthyaneum: Omagiu* c. kötet fotóanyagából

a Magyar Országos Levéltárba való áthelyezése (1882. évi XXIII tc.) előtt kiválasztottak, s a Batthyaneumban helyeztek el.

A Római Katolikus Teológiai Intézet könyvtáraként működő Batthyaneumba kerültek az egyházmegyei gyűjteménybe sorolt műkincsek (pl. a szászfenesi oltárka), továbbá többek között a székesegyháznak a Pósta Béla vezette ásatásaiból előkerült, máig feldolgozatlan régészeti anyag is, de az államosítás során ott ragadtak a gyűjteményektől teljesen független értékek, köztük Márton Áron püspök iratai,

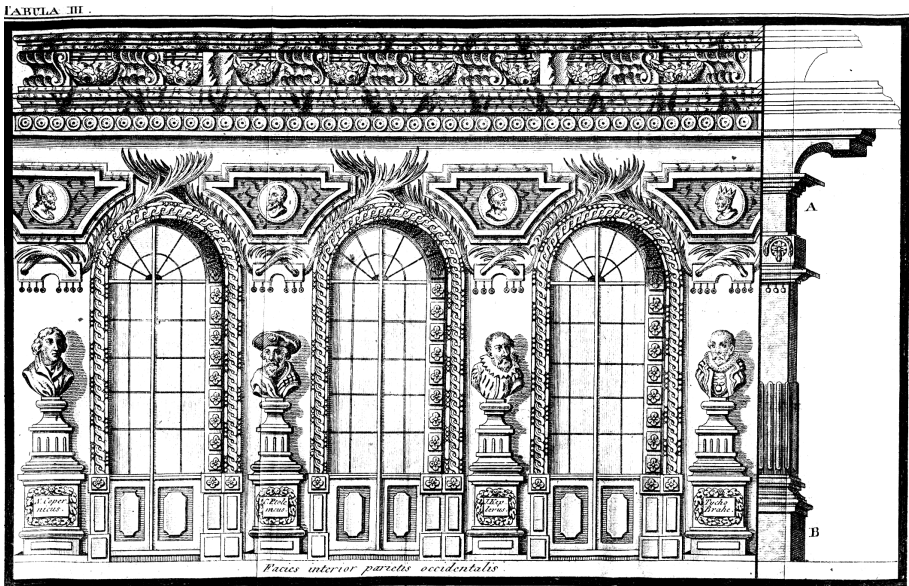
A Batthyaneum csillagdájának nyugati fala. 2008. A szerző felvétele

levelezése, sőt... asztali készlete is. Az államosítók nem törődtek olyan apróságokkal, hogy 1948-ig a könyvtár a teológiai intézet szerves része, tanárainak munkahelye és lakóhelye volt.

Nem könnyű annak az eszmei értéknek a körvonalazása sem, amit ez a gyűjtemény ma képvisel.

Elsősorban arra kell gondolnunk, hogy a 18. század végén átalakított trinitárius templom az erdélyi késő barokk művészetnek egységes, egyidejűleg kialakított színvonalas emléke, amelynek belső és külső kiképzését 1798-ban nyomtatásban is közvételű, tudós, a korabeli Erdélyben egyedülálló építészeti program szabta meg. Ezt a latin nyelvű programot a csillagvizsgáló első évkönyve, az *Initia astronomica* tartalmazza. Megfogalmazása Mártonffy Antalnak, a Batthyány által Bécsben „nem kevés költséggel” taníttatott és kinevezett asztronómus kanonoknak köszönhető, aki minden bizonnyal mesterének, Hell Miksának a bécsi csillagvizsgálóval kapcsolatos, de Nagyszombatban, Egerben, Budán (és később Kolozsváron is) megvalósított elképzeléseit igazította a gyulafehérvári helyzethez. Nagy szerencsénkre e sorozatból egyedül Gyulafehérvárott nemcsak a csillagvizsgáló épülete, hanem belső díszítése is fennmaradt. Az idézett kötet illusztrációi között találjuk az épület homlokzatát ábrázoló, 1794-ben készült metszetet is. A könyvtár bútorzata valószínűleg nem készült el 1798-ra, nem túl magas színvonalú darabjai a pereskedés utáni idők lehetőségeit és ízlését tükrözik. Batthyány életében alakították ki ezzel szemben a csillagvizsgáló klasszicista együttesét. A külsőt jellemző, ma már némileg elhalványult dórizmussal szemben a belsőt korinthuszi „stílusúnak” minősíti a szöveg. Ezt a „csillagászat halhatatlan atyáinak” – köztük Hell Miksának és társának, Sajnovics Jánosnak – a magyar nyelvű szakirodalomban mindeddig ismeretlen képmásaival, az asztronómia történetének mitikus és valós alakjait ábrázoló portré-medallionokkal s csillagászati témájú, elegáns rokokó emblémákkal díszítették.

A Batthyány Ignác által létrehozott könyvtár jelentőségére nézve Jakó Zsigmond összegezését idézném: „...e helyen elégedjünk meg annak felemlítésével, hogy a Románia területén őrzött középkori latin kódexeknek kb. 80%-át, az 1500 előtt nyomtatott inkunábulumoknak pedig kb. 50–60%-át az egykori gyulafehérvári püspök tu-

dós szenvedélyének, kodikológiai hozzáértésének, szakavatott bibliofilijának és nagyúri áldozatkészségének köszönheti országunk minden polgára.”

Anélkül, hogy teljességre törekednénk, ki kell emelnünk néhányat a Batthyaneumban őrzött kincsek között. A legrégebbi írásemlékek közé tartozik az a Verespatakon talált viasztáblácska, amely valamikor Kr. u. 131 és 167 között íródott, s a világhírű leletsorozatnak egyik darabjaként került az antikvitások gyűjteményébe. A középkori európai írásbeliséget mintegy 1650 kézirat képviseli. Kezdeit mindjárt egy egészen kiemelkedő emlék jelöli: a lorschei bencés kolostorból a pfalzi választófejedelemek könyvtárába került csodálatos, ún. Arany kódex (Codex aureus), az európai könyvművészet egyik legjelentősebb 9. századi emléke a harmincéves háborúban kifosztott Heidelbergből hadizsákmányként érkezett Bécsbe, s amelynek ez a része valahol Stájerországban „maradhatott le” a Róma felé útnak indított 300 szekérről – így kerülhetett a Migazzi-gyűjteménybe. Ott van Sallustius Crispus *De bello Jugurthino* c. művének egy 10. századi másolata, egy 12. századból származó Biblia Sacra, Ovidius Pontusi leveleinek egy 14. századi másolata, a gazdagon díszített Codex Burgundus (15. sz.) vagy Dávid király zsoltárainak illusztrált kézirata szintén a 15. századból. De ott találjuk az ún. Gyulafehérvári Kódexet, amely a 14. században keletkezett Gyulafehérvári Sorokat, harmadik legrégebbi nyelvemlékünket tartalmazza. Az ősnymtatványok gyűjteménye több mint 600 címet tartalmaz, köztük sok, még a kéziratos korszakra emlékeztető, gazdagon miniált kötet.

Jakó Zsigmond véleményét idézve állíthatjuk azután a nyomtatványokról is, hogy: „Ez a felbecsülhetetlen értékű, ma már megszerzhetetlen nyomdatörténeti emléktanyag a rég porladó Batthyány Ignác püspök jóvoltából ma is lehetővé tenné az erdélyi könyvtörténeti kutatás európai színvonalra emelését. Minden híres európai nyoma és nyomdászközpont képviselve van benne kiemelkedően szép darabokkal.” Megtaláljuk továbbá a cirill betűs nyomtatványok reprezentatív példányaikat, köztük például 60 román nyelvű kiadványt is. A régi magyarországi nyomtatványoknak is kiemelkedő gyűjteményét köszönhetjük a tudós püspöknek: az 1800 előtti nyomtatott magyar könyveket 3200 mű képviseli, közöttük, V. Ecsedy Judit megállapítása szerint 122 darab, csak itt megtalálható mű teszi Gyulafehérvárt és a Batthyaneumot a magyar könyvtörténeti kutatás kiemelkedően fontos helyévé.

A gyulafehérvári Batthyaneum a Román Nemzeti Könyvtár fiókjaként működik jelenleg. Épülete a várban, a Bethlen Gábor utca 1. szám alatt található. Gyűjteményei bizonyos feltételek között látogathatók és kutathatók. Ajánlatos azonban ezekről előzetesen a könyvtár honlapján (www.bibnat.ro/Filiala-Batthyaneum-s75-ro.htm) tájékozódni, a kérvények űrlapjai pedig ugyanott, a www.bibnat.ro/Regulament-de-functionare-s198-ro.htm címről tölthetők le.

■ VÁLOGATOTT KÖNYVÉSZET

Antonius Martonfi: *Initia Astronomica Speculae Batthyanianae Albensis in Transilvania, Albae Carolinae*, 1798; Veszely Károly: *A Batthyány intézet*. Gyulafehérvári Füzetek 1861. I. 92–96; Varjú Elemér: *A gyulafehérvári Batthyány-könyvtár*. Magyar Könyvszemle 1899. 134–175, 209–243, 329–345; Kelényi B. Ottó: *A magyar csillagászat története*. Bp., 1930. 16–22; Bíró Vencel: *Gr. Batthyány Ignác levelei*. Erdélyi Múzeum 1941. 46. sz. 295–310; Robertus Szentiványi: *Catalogus concinnus librorum manuseriptorum Bibliothecae Batthyányanae*. Szeged, 1958; Petrus Kulcsár: *Catalogus incunabulorum Bibliothecae Batthyányanae*. Szeged, 1965; Jakó Zsigmond: *Batthyány Ignác, a tudós és a tudományszervező*. Erdélyi Múzeum 1991. 53. sz. 76–99; Eva Selecka-Márza: *A középkori lőcsei könyvtár*. Szerk. Monok István (Olvasmánytörténeti Dolgozatok 7) Szeged, 1997; „Batthyány Ignác” – szócikk: Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. Főszerk. Kószeghy Péter. I. Balassi Kiadó, Bp., 2003; Kovács András: *Program és műalkotás a 18. századvégi Erdélyben. A gyulafehérvári Batthyaneum csillagvizsgálója*. In: Orbán János (szerk.): *Stilusok, művek, mesterek*. Erdély művészete 1690–1848 között. Tanulmányok B. Nagy Margit emlékére. Maros Megyei Múzeum – Erdélyi Múzeum-Egyesület. Marosvásárhely–Kvár, 2011. 117–135; Doina Hendre Biro (szerk.): *Batthyaneum: Omagiu fondatorului Ignatius Sallestius [helyesen: Salesius! – KA] de Batthyán (1741-1798)*. Editura Bibliotecii Naționale a României, Buc., 2011.